

**РОЗУМ ЯК «ПРАКТИЧНА МУДРІСТЬ»
В СЕРЕДНЬОВІЧНИХ НАРАТИВАХ**

Т. В. ДАНИЛОВА, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
**Національний університет біоресурсів
і природокористування України**
E-mail: danilova_tv@ukr.net

Анотація. У статті зроблено спробу дослідити специфіку розуміння мудрості у пам'ятці «Стефаніт і Іхнілат». Всі притчі, байки, апологи зведено до пошуків принципів розумної (мудрої) поведінки. Поняття мудрість (розум) у пам'ятці має свої градації від «високої» до «утилітарної». Автором виявлено, що основним критерієм оцінки людської поведінки в пам'ятці вважається розум, який обумовлює успішну прагматичну активність його носія. На думку автора, цю світоглядну тенденцію можна умовно назвати «середньовічним прагматизмом», що є одним із різновидів секуляризованого мислення.

Ключові слова: мудрість, розум, наука розумної поведінки, практична мудрість

Актуальність. «Стефаніт і Іхнілат» – греко-слов'янська версія всесвітньо відомої пам'ятки, яка виникла в сиву давнину в Індії і мала назву «Панчатантра». У середині VIII ст. арабський письменник Абдаллах ібн аль-Мукаффа виконав її переклад арабською мовою. Переклад отримав назву «Каліла і Дімна» на ім'я двох шакалів – головних героїв першого розділу; водночас в тексті відбулися докорінні зміни. На арабському ґрунті пам'ятка набула нового життя і через деякий час потрапила до Європи. У слов'янські літератури вона перейшла з Візантії завдяки грецькому перекладу Симеона Сифа під назвою «Стефаніт і Іхнілат». Цю грецьку обробку було перекладено церковнослов'янською мовою в одному з монастирів на Афоні, найвірогідніше, в XIII ст.

За формою «Стефаніт і Іхнілат» є одним з перших белетристичних творів східнослов'янської писемності, зразком «мандруючих сюжетів», що має діалогічну форму. В основі композиційної побудови – діалог царя і філософа, який є канвою для викладу повчань.

Аналіз досліджень і публікацій. Надзвичайна популярність «Панчатантри» та її рецепцій давно цікавила дослідників. Ще у 30-ті роки XIX ст. цим питанням займалися М. Макаров та І. Снегірьов, в 50-60-ті роки XIX ст. – А. Н. Пипін. Пізніше, так звані, «мандруючі сюжети», що складають основу даних наративів, вивчали Т. Бенфей і А. Н. Веселовський. Дослідженню «Панчатантри» та її версій приділяли увагу І. Хертель, М. Гепенер, А. Кримський, Д. Чижевський, А. В. Ристенко, С. К. Смірнов, І. М. Фільштинський,

Я. С. Лур'є, О. П. Ліхачова, О. Е. Собецька. Проте ці дослідження мали в цілому філологічний характер. Питання про місце «Панчатантри», «Калілі і Дімни», «Стефаніта і Іхнілата» саме в філософському дискурсі сьогодні ще недостатньо вивчено.

Мета дослідження. У даній статті зроблено спробу дослідити специфіку розуміння мудрості у пам'ятці «Стефаніт і Іхнілат».

Результати дослідження та їх обговорення. Проблема мудрості є ключовою в досліджуваній пам'ятці і це стає зрозумілим, якщо врахувати, якою суттєвою вона була в архаїчній міфо-поетичній свідомості, в античності, в середньовічній європейській духовній культурі [2, с. 78]. У тексті ми зустрічаємося з вельми оригінальним відображенням цього поняття в реальному людському житті. «Стефаніт і Іхнілат» не є зведенням моральних норм, які мало використовуються в повсякденному житті. Філософія моралі пам'ятки розбігається з традицією. Являючи собою різновид настановного зеркала, текст містить спробу дати науку політичної мудрості, що ґрунтується на засадах своєрідного середньовічного прагматизму, а також окреслити певну філософсько-етичну норму розумної людської поведінки.

У тексті мудрість розуміється не як спосіб осягання «Божественної істини», не як «життя в істині». Мета, яку ставить читачеві досліджуваний текст, є не входженням у світ Бога, а, скоріш за все, засвоєнням принципів розумної (мудрої) поведінки в конкретних життєвих ситуаціях. Християнські інтерполяції у східнослов'янських списках, такі як цитати з Євангелія, є зовнішнім нашаруванням, яке не відображає глибинного розуміння мудрості в пам'ятці. Ці вставки пізніше вилучалися.

Разом з тим, мудрість в пам'ятці – це не просто життєва мудрість, яку інколи розуміють як хитрість, але й усвідомлення історичного та індивідуального досвіду діяльності людини і здатність упокоритися «промислу Божому», осягти його. Досліджуючи текст ми доходимо висновку, що в багатьох випадках можна поставити знак «дорівнює» між такими поняттями як мудрість і розум. Ще в «Панчатантрі», яку було написано, як підручник з Нітішастри (науки розумної поведінки), розум проголошено вищою цінністю. Це розуміння мудрості як розуму було сприйнято арабською, грецькою, східнослов'янськими рецепціями даної пам'ятки. У цілому «Панчатантра», «Каліла і Дімна», «Стефаніт і Іхнілат» являють собою своєрідну скарбницю практичної мудрості. Це значною мірою обумовило розповсюдження, функціонування і популярність пам'ятки в різних культурах.

Як і в «Панчатантрі», розум в «Стефаніті і Іхнілаті» проголошено вищою цінністю. Недовге життя людини мудрої більше гідне похвали, ніж довге, але безплідне існування нікчемного дурня. Безперечно, знати – це добре, але чого варте знання, якщо людина позбавлена розуму? Знання, як стверджує пам'ятка, річ корисна, але без розуму неможливо осмислити, як його застосовувати: науки, знання виявляються безплідними деревами.

Розум як «практична мудрість» служить не тільки добродієм, але й негідникам. За трансплантації «Стефаніта і Іхнілата» східні слов'яни

познайомилися з амбівалентним героєм. Доля тексту на східнослов'янському ґрунті досить складна. Переписувачі перетлумачували смисл оповідань, переробляли текст, скорочували його, доки його не було несправедливо забуто у XVIII ст. Це не було пов'язано з його іноземним походженням. Практична мудрість пам'ятки виявилася невідповідною до високої моралі християнства, хоча в тексті було багато інтерполяцій з творів Отців Церкви. «Стефаніт і Іхнілат» не міг відобразити «душу» східнослов'янських народів, він не відповідав «традиційним уявленням про цю «душу» – героїчну і цілісну, позбавлену всякого скептицизму і подвоєності, не відповідав уявленням про давньоруську літературу, високу, спрямовану до ідеалу, прямолінійно-дидактичну» [3, с.160].

Необхідно звернути увагу на своєрідність «Стефаніта і Іхнілата», його несхожість з більшістю відомих пам'яток, які існували у східних слов'ян до XV ст., його наближеність до літератури Нового часу. Пояснювалося це тим, що головні герої Стефаніт і Іхнілат мало схожі на традиційних героїв східнослов'янської літератури – вони неоднозначні, складні, сповнені протиріч, а оповіді, в яких вони фігурують, досить часто двозначні за висновками. У звичній для тогочасного читача літературі сам автор чітко, однозначно трактує мораль оповіді. І дійсно, в середньовічній літературі широко використовувалися ідеалізація і гіперболізація героя. Позитивні герої демонстрували широкий спектр достоїнств, їх наділяли рисами, які здавалися необхідними з точки зору конкретного моменту; негативні персонажі проявляли переважно негативні риси [5].

Поява амбівалентного героя мала свої підстави, а саме: переорієнтація на особистісне начало. Як підкреслював Е. Фромм, середньовічне суспільство характеризувалося відсутністю особистої свободи. Людина практично не могла змінити своє місце в соціальній ієрархії [4]. Всі сфери життя було регламентовано жорсткими нормами. З моменту народження в певній соціальній спільноті людину було закріплено в ній, особа «ототожнювалася з її роллю в суспільстві» [9, с. 44]. У межах свого щабля ієрархічної драбини індивід мав можливість відносно вільно виражати себе. Новий етап характеризується усвідомленням особистості як індивідуальності. Середньовічна картина світу, що детермінувала кожне «я», «раптом зрушувалася у бік якогось «Я» [1, с. 16]. Це сприяло становленню автономності особистості, яка формувала власне уявлення про сенс свого життя і досягала мети завдяки своїм індивідуальним зусиллям.

Такі погляди знайшли відображення в тексті «Стефаніта і Іхнілата». У книзі неодноразово підкреслюється необхідність активності для досягнення кращого становища та актуалізації свого потенціалу. Один з головних героїв книги Іхнілат не згоден зі своїм місцем у соціальній ієрархії і всіляко прагне змінити його. «Високорозумний» є спроможним досягти будь-яких життєвих висот, якщо поєднує розум і активність. У цьому випадку вже не є доречним середньовічне уявлення про те, що людині дозволено бути заповзятливою тільки в тому разі, якщо вона забезпечує собі життя на рівні, який відповідає її соціальному статусу, оскільки прагнення до чогось більшого розцінювалося як гріх. За нових історичних умов спроби

змінити своє становище вже не могли однозначно сприйматися як порушення споконвічно усталеної соціальної ієрархії [6]. Це є ще одним свідченням своєчасного появи «Стефаніта і Іхнілата» у східних слов'ян.

З оповіді про війну воронів і сов, яка входить у слов'янські версії пам'ятки, випливає, що активний суб'єкт, який має розум, не тільки досягає високого соціального статусу, але і знегоди свої здатен полегшити за допомогою мудрості. Практичний розум полягає в тому, щоб пристосуватися до будь-яких умов і чекати, поки прийдуть кращі часи. Але мудрий намагається взагалі не опинятися у скрутному становищі. Мудрому слід прислухатися до розумних порад і діяти обачно. Мудра і розсудлива людина завжди знає, як себе вести за будь-яких обставин, вміє розгадати думки ближнього і за допомогою хитрості досягає своєї мети.

Отже, розуміння мудрості, розумності в пам'ятці істотно відрізняється від розуміння їх в ідеалізованій настановній літературі. Простота і покірливість рідко допомагають слабим, які нарешті самі стають жертвами своєї простоти. Вивертність («мудрість і розумність») – єдиний для них засіб самоврятування, а для сильних – ще й засіб досягнення своєї мети. Це розуміння є характерним для «практичної мудрості», яка має утилітарний характер.

У пам'ятці акцентується теза, що розумна людина відрізняється від нерозумної тим, що не прагне неможливого. Початком розуму є пізнання майбутнього і добровільна відмова від того, що не під силу, аби не бути подібним до людини, яка «по воді возит кола, а по суху корабль» [8, л. 528об.]. Тому, хто має розум, належить не втручатися в чужі справи і не цікавитися даремно. Людині, яка хоче, щоб її вважали розумною, належить не робити і не говорити того, на чому вона не знається. Не більше користі приносить і покvapливість. Той, хто прагне негайно отримати результати, може зазнати поразки в своїх задумах. Непродуманість вчинків, невпевненість в їх правильності та небажання враховувати наслідки своїх дій викликають розкаяння.

Розумна людина надає перевагу вічному, а не плинному, мінливому. Те, що народжується і гине, приходить і відходить, є ілюзорним: і любов людей, і жіноча краса, і похвали, і багатство [8, л. 532об.]. Смертну плотть оточено тисячами незгод, вона не є постійною, вона мінлива, як колообіг зірок [8, л. 534]. Тому розумний не радіє оманливим благам зовнішнього світу і не журиться, коли вони зникають [10].

Проте, навіть після засвоєння всіх тонкощів розумної (мудрої) поведінки, людині важко змагатися з долею. Розум не допоможе в тому випадку, коли має здійснитися приречення: навіть з наймудрішими може статися найгірше, і за волею долі розумний може не досягти того, чого він прагне [7]. Саме тому для успіху в справах, окрім розуму, потрібна удача. Але, незважаючи на наявність фаталістичних ідей, слід зазначити, що більшість оповідей пам'ятки має чітко виражений раціоналістичний характер. Розум є вищою цінністю і завдяки йому можна досягти своєї мети – це одна з основних ідей «Стефаніта і Іхнілата».

Висновки. Отже, з тексту пам'ятки випливає, що мудрість має свої градації, її розуміння не є однозначним. Поряд з «високою мудрістю», «життям в істині» існує мудрість «практична», «утилітарна» [11]. Завдяки рецепції «Стефаніта і Іхнілат» східні слов'яни отримали збірку притч, байок, апологів, подібних до «Думок розумних на кожен день». Очевидно, це є однією з причин надзвичайної популярності «Панчатантри», «Каліли і Димни», «Стефаніта і Іхнілата» у багатьох народів протягом століть.

References

1. Batkin, L. M. (1989). *Ital'yanskoe Vozrozhdenie v poiskah individual'nosti* [Italian Renaissance in Search of Individuality]. Moscow: Nauka, 208.
2. Gorskiy, V. S. (1988). *Filosofskie idei v kul'ture Kievskoj Rusi XI – nachala XII veka* [Philosophical Ideas in the Culture of Kievan Rus in the 11th - the beginning of the 12th century]. Kyiv: Naukova dumka, 213.
3. Lur'e, Ya. S. (1969). «Stefanit i Ihnilat» v russkoj literature XV veka [“Stefanit and Ihnilat” in Russian literature of the 15th century]. In *Stefanit i Ihnilat. Srednevekovaya kniga basen po russkim rukopisyam XV-XVII vekov* [Stefanit and Ihnilat. Medieval Book of Fables by Russian Manuscripts of 15th – 17th centuries]. Leningrad: Nauka, 158-188.
4. Matvienko, I. (2014). *Sotsialno-filosofska kontseptsiiia Erikha Fromma* [Socio-philosophical concept of E. Fromm]. *Philosophy and political science in the context of modern culture*, 8, 77-80.
5. Pavlenko, H. I. (1984). *Stanovlennia istorychnoi beletristyky v davnii ukrainskii literaturi* [Formation of historical fiction in ancient Ukrainian literature]. Kyiv: Naukova dumka, 325.
6. Savyska, I. M. (2017). *Postanovka problemy svobody u khrystyanskii filosofii epokhy serednovichchia* [The Statement of the Problem of Freedom in the Christian Philosophy of The Middle Ages]. *Scientific journal of NULES of Ukraine. Series: Liberal arts*, 274, 7-15.
7. Suprun, A. H. (2008). *Problema liudyny v konteksti rozvytku ukrainskoi ekzystentsiinoi tradytsii* [The Problem of Human in the Context of the Development of the Ukrainian Existential Tradition]. *Multiverseum. Philosophical Almanac*, 74, 94-103.
8. *Stefanit i Ihnilat. Sinodal'nyj spisok.* (1969). *Stefanit and Ihnilat. The Synodal Manuscript.* In *Stefanit i Ihnilat. Srednevekovaya kniga basen po russkim rukopisyam XV-XVII vekov* [Stefanit and Ihnilat. Medieval Book of Fables by Russian Manuscripts of 15th – 17th centuries]. Leningrad: Nauka, 7-45.
9. Fromm, E. (1990). *Begstvo ot svobody* [Escape from Freedom]. Moscow: Progress, 270.
10. Danylova, T. (2014). *The World Without Fear and Illusions: Meditation as a Means of Overcoming Binary Oppositions of Culture.* *International Researchers IR*, 3(2). Available at: [http://www.iresearcher.org/77-82%20IR%20Template%20-%20Copy%20\(8\).pdf](http://www.iresearcher.org/77-82%20IR%20Template%20-%20Copy%20(8).pdf)
11. Danylova, T. (2014). *Moral Ambivalence in Parable-like Narratives.* *International Researchers IR*, 3(1) – Available at: <http://www.iresearcher.org/1-6%20f1%20Tatyana%20Danylova.pdf>

РАЗУМ КАК «ПРАКТИЧЕСКАЯ МУДРОСТЬ» В СРЕДНЕВЕКОВЫХ НАРРАТИВАХ

Т. В. Данилова

Аннотация. В статье предпринята попытка исследовать специфику понимания мудрости в памятнике «Стефанит и Ихнилат». Все притчи, басни, апологи сводятся к поискам принципов разумного (мудрого) поведения. Понятие мудрость (разум) в памятнике имеет свои градации от «высокой» до «утилитарной». Автором выявлено, что основным критерием человеческого поведения в памятнике считается разум, который обуславливает успешную прагматическую активность его носителя. По мнению автора, эту мировоззренческую тенденцию можно условно назвать «средневековым прагматизмом», что является одной из разновидностей секуляризованного мышления.

Ключевые слова: мудрость, разум, наука разумного поведения, практическая мудрость

REASON AS “THE PRACTICAL WISDOM” IN MEDIEVAL NARRATIVES

T. Danylova

Abstract. The paper attempts to investigate the specificity of interpretation of wisdom in “Stefanit and Ihnilat” manuscript. All parables, fables, apologists are aimed at searching principles associated with reasonable (wise) behavior. The concept of wisdom (reason) in the manuscript has its gradations from “high” to “utilitarian”. The author found that the main criterion for human behavior in the manuscript is reason (practical wisdom), which determines the successful pragmatic activity of a person. This ideological trend can be conditionally called “medieval pragmatism”, which is one of the varieties of secular thinking.

Keywords: wisdom, reason, the science of rational behavior, practical wisdom

УДК 37+304.4:316.32

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОБИ МОДЕРНУ ТА ПОСТМОДЕРНУ

В. П. КУЛЬТЕНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії

**Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

E-mail: kultenko@ukr.net

Анотація. Досліджуються процеси трансформацій в європейському соціальному, культурному та мистецькому просторі, їхній

© В. П. Культенко, 2018